

Прирачник за наставата по изборниот предмет

КЛАСИЧНАТА КУЛТУРА ВО ЕВРОПСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Весна Димовска
Весна Томовска

Прирачник за наставата по изборниот предмет

КЛАСИЧНАТА КУЛТУРА ВО ЕВРОПСКАТА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

*Весна Димовска
Весна Томовска*

Издавач:

Биро за развој на образованието

За издавачот:

Весна Хорватовиќ, директор

Уредник:

Митко Чешларов

Редакција:

Таше Стојановски

Лектура:

Сузана Стојковска

Дизајн и печат:

Кома, Скопје

Тираж: 400

Скопје, 2008 година

CIP – Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

373.3.091.3:930.85 (37/38) (035)

ДИМОВСКА Весна

Прирачник за наставата по изборниот предмет Класична култура во европската цивилизација : основно образование / Весна Димовска, Весна Томовска. – Скопје : Биро за развој на образованието. 2008. – 29 стр. : илустр. ; 23 см

Библиографија: стр. 29

ISBN 978-9989-939-93-8

1. Томовска Весна (автор)

а) Класична култура во европската цивилизација – Основно образование – наставни методи – Прирачници

COBISS.MK – ID 74001674

* Печатењето на прирачникот е со финансиска поддршка на Канцеларијата на УНИЦЕФ, Скопје

ВОВЕДЕН ДЕЛ

Цели кои се постигнуваат со изучување на предметот

Предметот *Класичната култура во европската цивилизација* се изучува како изборен предмет во VII, VIII или IX одделение на деветгодишното основно училиште со фонд од два часа во текот на неделата, односно, 72 часа во текот на учебната година.

Изучувањето на овој предмет треба да им овозможи на учениците да стекнат знаења за античката класична култура (хеленската и римската) како основа на европската наука и уметност, да го препознаваат влијанието на одделни сегменти на класичната култура во современата европска цивилизација, но и во македонската култура. Едновременно, учениците треба да се оспособат да го согледаат континуитетот во развојот на европската цивилизација преку осознавање на нејзините корени, меѓусебната зависност на јазичните и културно-цивилизациските процеси и појави и на тој начин кај нив да се поттикне поширок интерес и спредување со националните и пошироките културно - развојни текови. Запознавањето со светот на античката класична култура кај учениците треба да развие диференцирана самосвест за културното наследство со кое изобилува Македонија, да го зајакне чувството за национална припадност кон народ со богата и долга историја која е вткаена во античките корени на европската култура.

Покрај ова, класичната (грчко-римска) култура како извор на темелните културни, научни и општествени принци-

пи врз кои е изградена современа Европа, нуди парадигми пожелни и неопходни во оформувањето на младите поколенија. Застапеноста на ваквите содржини го олеснува усвојувањето на некои универзални морални и цивилизациски вредности и придонесува во изградувањето на млади личности со широка општа култура.

Меѓупредметна поврзаност и примена на знаењата и искуствата

Латинскиот и старогрчкиот јазик (тема *Класични јазици*) се основа на стручната терминологија на речиси сите научни дисциплини - општествените, природните, па и техничките - тоа се јазици на науката, политиката и образованието, јазици на кои во Европа научната и стручната литература се пишувала сè до средината на XIX век. Запознавањето со некои основни елементи и лексиката на овие јазици обезбедува најпрвин повисоко ниво на сестрано општо образование, а потоа и подготвеност на ученикот за усвојување на потесно стручни знаења и компетенции. Содржините предвидени со оваа тема се тесно поврзани со предметите од јазичното подрачје, како што се *Македонски јазик (албански, шурски или српски)*, *Англиски јазик* и *Второ странски јазик*.

Содржините застапени во темата *Книжевност* се во корелација со дел од содржините по предметот *македонски јазик (албански, шурски или српски)*, а кај ученикот треба да побудат интерес и навика за читање како на делата на хеленските и римските автори во превод на македонски јазик, така и кон класичните дела на европската книжевност во кои се огледа влијанието на овие автори. Стекнатите знаења ќе му овозможат подобро разбирање и препознавање на мотивите преземени од античката книжевност, збогатување на вештините за писмено и усно изразување и сл.

Запознавањето со основните елементи и одлики на хеленската и римската митологија (преку содржините и активностите предвидени со темата *Митологија и верувања*), со митолошкото наследство во европската култура, како и со определени култови и обреди и нивното влијание во европската цивилизација кореспондира со предметите *запознавање на религиите и историја*, но на ученикот треба

да му овозможи и да ги препознава митолошките мотиви во книжевноста, сликарството, вајарството, со што воспоставува врска и со предметите *македонски јазик (албански, турски или српски)* и *ликовно образование*.

Темата *Уметноста* предвидува содржини преку кои ученикот ќе се оспособи да ги разликува основните обележја на различните стилови во античката и современата уметност и архитектура и се во тесна корелација со предметите *ликовно образование* и *творештво*.

Основите за развојот на општествениот и семејниот живот во Европа се воспоставени во античка Хеллада и Рим (образование, институции, јавни простори и сл.), а на ученикот му се овозможува да ги запознае преку низа интересни содржини во темата *Секојдневие (ојшестивен и приватен живот)*. Овие содржини се во директна корелација со предметот *историја*, а дел од нив и со предметот *ликовно образование*.

Развивањето диференцирана самосвест за културното наследство со кое избобилува Македонија и чувство за национална припадност кон народ со богата и долга историја која е вткаена во античките корени на европската култура треба да се постигне во голем дел преку изучувањето на содржините и спроведувањето на активностите од темата *Античко наследство во Македонија*. Меѓупредметното поврзување на содржините од оваа тема со целите и содржините на предметите *историја*, *мојаша Шапковина*, *истражување на родниот крај* и *ликовно образование* е сосема природно, логично и препорачливо.

Знаењата и искуствата од наставата по предметот *класичната култура во европската цивилизација* ќе му помогнат на ученикот: да ја развива културата на говорот и писменото изразување; подобро да ја разбира и оценува европската историја, институции и книжевност; да ги препознава книжевните родови и древните мотиви; да ги препознава митолошките елементи и влијанија во уметноста; да изгради однос кон културата, уметноста и археолошкото наследство на почвата на Европа и во својата татковина.

1. ТЕМА – КЛАСИЧНИ ЈАЗИЦИ

Преку обработка на содржините од оваа тема учениците треба да го осознаат заедничкото потекло и сродност на повеќето современи европски јазици (вклучително и македонскиот јазик) и графичките знаци, односно, видови писма, како и нивните основни развојни фази. Во таа насока треба да им се посочат и лексичките елементи (зборови) од заедничко потекло, како и тугите зборови од латинско или грчко потекло кои се одомаќиле во македонскиот (албанскиот, српскиот) јазик. Запознавањето со најчесто употребуваните поговорки, фрази (изрази) и цитати кои потекнуваат од ризницата на хеленската и римската култура има за цел да придонесе за збогатување на говорната култура и вештина за писмено изразување на учениците.

1.1 За потеклото на јазиците

Според некои истражување, денес во светот постојат над 2800 јазици, од кои само во Европа се говорат 160 јазици. Класификацијата на јазиците која се заснова на заедничкото потекло на одделните јазици, се нарекува **генеалозна класификација**. Таа ги зема пред вид заедничките особености на јазиците (лексички и морфолошки) и ги групира според заедничкиот прајазик кој го имале за основа и од кој настанале. Според оваа класификација постојат четири поголеми групи јазици:

- Индоевропска група јазици;
- Урал-алтајска група јазици (унгарски, фински, естонски, турски, азербејџански, монголски јазик и др.);
- Семитско-хамитска група (арапски, староеврејски, асиро-вавилонски, староегипетски, коптски и берберска група јазици кои се говорат во северна Африка) и
- Кавкаска група јазици (грузијски, дагестански, черкески и др.).

Индоевропската група јазици (Индоевропско јазично семејство) обединува јазици на кои говори најголем број од населението во светот (47% или 1782 милиони луѓе). Овие јазици според своите поблиски сродности и заедничко потекло повторно се групираат во **јазични семејства**:

- а) *Индиско семејство* (хиндустански, бенгалски, пенџабски, ромски, санскрит и сл.)
- б) *Иранско семејство* (персиски, авганистански, таџикистански, курдски и др.)
- в) *Балтичко семејство* (литвански, летонски и старопруски јазик)
- г) *словенско семејство* (*источна транка*: руски, украински, белоруски; *западна транка*: чешки, словачки, полски; и *јужна транка*: српски, хрватски, македонски, словенечки, бугарски и старословенски);
- д) *Германско семејство* (стариот готски јазик, исландски, шведски, дански, норвешки, англиски, германски, холандски, фламански и јидиш јазикот на кој говорат Евреите во Израел, Европа и САД);
- ѓ) *келтско семејство* (ирски, шкотски, велшки);
- е) *романското семејство* јазици се состои од јазиците кои се развиле од говорниот (народен) латински јазик (италијански, француски, шпански, португалски, романски, каталонски, молдавски, провансалски и др.).

Во индоевропската група јазици спаѓаат и **класичните јазици (старогрчкиот и латинскиот** кој бил еден од италската група јазици), новогрчкиот, албанскиот, ерменскиот и др.

Постои и друга класификација на индоевропската група јазици на кентум (centum) (кентум) и сатем (satem) јазици. Според неа, старогрчкиот и латинскиот спаѓаат во кентум, а словенските јазици (и македонскиот) во сатем групата.

1.2. Писма

Писмо е систем од **графички знаци** со кои се бележат делови од јазикот (зборови, слогови, гласови). Тој систем се нарекува уште и графија (грч. γραφο – пишувам), а бидејќи речиси секој јазик има свој систем од знаци, така постојат и различни графии, односно писма.

Од постанокот на првото писмо до денес тоа се усовершувало и се создавале нови писма. Постојат различни **видови писма**:

- Пиктографско или сликовно

Првото писмо примитивно и се состоело од цртежи или слики. Со една слика се предавало едно известување. Со вакво писмо луѓето се служеле во племенскиот стадиум на развој.

- Идеографско или логографско

Посовршен вид писмо кое сè уште задржало елементи на цртеж. Кај идеографското писмо со еден знак (симбол) се означува еден предмет, појава или дејство.

- Фонетско писмо

Со секој знак се бележи еден звучен сегмент од јазикот кој сам по себе нема значење: тоа може да биде слог (**фонетско-слоговно или силабичко писмо**) или глас (**фонетско-гласовно или фонографско писмо**). Во слоговни писма спаѓаат: асиро-вавилонското клинесто писмо, псмото на критско-микенската култура, јапонското и други писма. Во гласовни писма спаѓаат: феникиското, старогрчкото, латиничното, кириличното писмо. Според имињата на првите букви од овие писма, тие се нарекуваат и со термините: **алфавет** (алфа + бета), **абечеда** (а+ бе + це +де) или **азбука** (аз + буки).

Фонетски писма:

а) микенско писмо – линеарно Б (слоговно)

б) алфавет (гласовно)

в) абечеда (гласовно)

1.3 Писменост

Терминот **манускрипт** доаѓа од латинскиот збор *manuscriptum* (manu = со рака и scriptum = напишано) што соодветствува на нашиот збор *ракопис*. Сите записи, текстови (секојдневни приватни соопштенија, записи и службени документи, наредби, закони, книжевни дела, стручни и училишни текстови) долго време, се до пронаоѓањето на Гутенберговата печатница, биле пишувани исклучиво на рака. Затоа **писменоста** има долга и богата историја.

а) Средства и материјали на кои се пишувало

- **восочни таблички**

- **папирус**

- пергамент
- хартија

Зависно од материјалот се менувале и средствата со кои се пишувало: **стилус, каламус, перо** и сл.

б) Појава и различни облици на книгата

Квалитетот и видот на материјалот на кој се пишувало го условувале и обликот на ракописот, односно, книгата:

- свиток
- кодекс
- печатена книга

1.4 Латинизми, грцизми, интернационализми

Зборовите од туѓо потекло во македонскиот јазик (**туѓенки**) во најголем број потекнуваат:

- од латинскиот јазик (**латинизми**)
- од старогрчкиот јазик (**грцизми**)
- и едновремено се присутни во повеќе современи европски јазици - словенските јазици и македонскиот, англискиот, германскиот, францускиот, италијанскиот и други (**интернационализми**).

Латинизмите, грцизмите и интернационализмите најчесто посредно, преку европските јазици, продреле и во македонскиот.

1.5 Поговорки, фрази, цитати

Поговорката/пословицата е вид израз кој има структура на реченица и предава некое соопштение или општоважечка порака. Таа нема автор, односно, најчесто е тоа колективен автор – некој народ, заедница (пр.: велиме *латинска поговорка, кинеска поговорка, македонска поговорка*) и таа му припаѓа на соодветниот фолклор. Извесен број латински поговорки имаат паралели во македонскиот фолклор (Пр. *Tempus vulnera sanat.* = *Времето ти лечи раните.* одговара на нашата поговорка *Времето лечи се.*).

Фразите обединуваат различни видови изрази, синтагми составени од најмалку два збора, но овде се ограничуваат

на усталени изрази на латински јазик кои често се употребуваат и кои станале составен дел од јазикот не само на интелектуалната елита, туку дури и од секојдневниот говор (пр.: *persona non grata, de facto/de iure, corpus delicti, Hannibal ante portas, lapsus calami*).

Цитатите се извадоци од дела, текстови, говори, изјави на познати историски личности, писатели, поети, научници кои и извадени од нивниот автентичен контекст имаат одредено буквално или преносно значење, пренесуваат некоја порака. За некои од нив, поради честата употреба и универзалното значење, се мисли дека се поговорки или пословици, односно, се губи од пред вид нивниот автор (пр.: *Historia est magistra vitae.; Alea iacta est.; In medias res.; Pantha rei.*).

ОРГАНИЗАЦИЈА НА НАСТАВАТА

За оваа тема ориентационо се предвидени 12 часа, од кои во просек по два часа можат да се посветат на секоја од содржините, а два часа на евалвација на постигањата на учениците.

Со оглед на природата на содржините најсоодветно место за реализација на наставата е училиница со можност за изведување проекции (проектор, платно) и разместување на учениците за работа во групи.

- 1.1. Содржините за потеклото на јазиците можат да се започнат со техниката „бура од идеи“ при што наставникот ќе ги покани учениците да ги набројат јазиците за кои знаат дека постојат. Откако без некаков посебен ред ќе се запишат на табла јазиците посочени од учениците, може да се премине на дискусија за слични зборови во различни јазици (на пр.: *мајка, сегам*), па да се направи обид јазиците за кои учениците сметаат дека се слични меѓу себе или имаат заедничко потекло да се поврзат или означат графички. Или, да се даде еден пример (зборот *мајка* на неколку јазици*) и да се поведе дискусија на што се должат овие сличности, за постепено да се изведе заклучок за заедничкото потекло на одделни јазици. По презентацијата на класификацијата на јазиците во

јазични групи и семејства се препорачуваат вежби со графичко претставување на генеалогското стебло на индоевропската група јазици или на одделно семејство јазици (на пр.: словенското или романското семејство јазици). Овие вежби можат да се прават со различни техники (цртање, колаж, компјутерски) индивидуално или групно.

* Според примерот во *Liber Latinus I* (стр. 17) – види во предложената литература

- 1.2. Овде треба, секако, да се искористат претходните знаења и искуства на учениците кои веќе го користат латиничното и кирилското писмо, а и некои букви од алфавитот (од наставата по математика и други предмети). Особено препорачливо е за оваа содржина на учениците да им се презентираат слајдови со табели со помош на кои ќе можат преку споредба да ги воочат сличностите и разликите на трите видови фонетско писмо.
- 1.3. Со проекција на илустративен материјал (Интернет страници, компакт диск во Прилози) учениците да добијат визуелна претстава за изгледот на старите ракописи, книги и средства за пишување. Доколку постои можност да се организира посета на библиотека која има одделение со старопечатени книги и ракописи (на пр. НУБ „Климент Охридск“ во Скопје).
Еден час може да се организира како работилница при што учениците поделени во неколку групи ќе се обидат да пишуваат на различни материјали (листови од растенија, кора од дрво, глина, восочни таблички).
- 1.4. Присутноста на латинизмите, грцизмите и интернационализмите во македонскиот јазик учениците можат да согледаат преку вежби кои се состојат од читање/слушање, нивно препознавање и издвојување од: учебниците по другите предмети (биологија, физика, природни науки, информатика и др.); текстови од весници и списанија; радио и телевизиски емисии. Со помош на наставникот и со користење на речници да ги најдат изворните значења на најчесто

употребуваните латинизми/интернационализми и да се обидат да најдат замена за нив со соодветни зборови од македонскиот јазик (пр.: традиција = предание, трансформира = преобразува, опција = избор, потенцијален = можен и сл.).

Вежби за препознавање на интернационализмите во мајчиниот, англискиот и друг странски јазик кој учениците го изучуваат преку примери на лексички паралели (види Пример 1).

- 1.5. Наставникот може да направи избор од познати и почесто употребувани поговорки, цитати и фрази (поголем број латински и помал број грчки), кои со негова помош учениците ќе ги прочитаат и коментираат. Учениците треба да се обидат да најдат паралели меѓу македонските поговорки, крилатици или крилатици во англискиот јазик (пр.: лат. *Domus propria domus optima*. англ. *Home sweet home!*). Поговорките или фразите кои најмногу ќе им се допаднат на учениците можат да се избираат за мото на неделата или месецот, а може и да ги запишат на хамер и да ги истакнат на видливи места во училиницата или училиштето.

ДИДАКТИЧКО - МЕТОДСКИ НАСОКИ

Пример 1: Латинизми, грцизми, интернационализми

Цели: учениците да ја согледаат присутноста на грцизмите, латинизмите и интернационализмите во мајчиниот јазик

Наставни средства: наставни ливчиња, Латинско-македонски речник, разни дневни или неделни весници и списанија

Место на реализација: училница

Тек на активностите:

ВОВЕДНИ/ПОДГОТВИТЕЛНИ АКТИВНОСТИ

Пред секој ученик има еден примерок на случајно одбран дневен или неделен весник. Наставникот им дава упатства на учениците како во некој од текстовите од весн-

СЛЕДЕЊЕ И ОЦЕНУВАЊЕ НА ПОСТИГАЊАТА НА УЧЕНИЦИТЕ

икот да ги пронајдат и обележат зборовите за кои сметаат дека не се словенски, туку дека се со туѓо потекло. По истекот на определеното време (од 10 до 15 мин.) неколкумина ученици ги читаат зборовите кои ги обележале и тие се запишуваат на табла. По ова следи куса дискусија за одделни зборови и учениците одговараат на прашањата: Од кој јазик потекнува зборот? Дали го разбирате неговото значење? Дали истиот поим може да се искаже и со друг збор кој ви е поблизок? и сл. Наставникот ја насочува дискусијата и им помага на учениците со сугестии.

УЧЕЧКО-ПОУЧУВАЧКИ АКТИВНОСТИ

Наставникот ги поттикнува учениците да ги сумираат заклучоците од дискусијата и со негова помош да ги дефинираат и класифицираат туѓите зборови во мајчиниот јазик како латинизми, грцизми и интернационализми. Притоа препорачливо е заклучоците да се поткрепат со поголем број примери (имињата на некои предмети кои ги изучуваат – физика, географија, биологија и сл.; примери на зборови кои се често застапени во електронските медиуми или во секојдневието на учениците – компјутер, школо, библиотека и сл.).

ЕВАЛВАТИВНИ АКТИВНОСТИ

На учениците им се делат наставни ливчиња со вежби кои се состојат од различни примери на зборови од исто потекло во различни јазици (мајчиниот и еден или два странски јазици кои учениците ги изучуваат). Задачата на учениците е според дадениот изворен збор (латински или старогрчки) да ги запишат зборовите кои произлегле од него, а се употребуваат во нивниот мајчин јазик и во англискиот/ францускиот/германскиот јазик. По завршувањето на вежбата, препорачливо е гласно да се прочитаат решенијата, да се направи поправка на грешките, а наставникот може за домашна работа на учениците да им подели дополнителни слични вежби.

Заб.: Примери на наставни ливчиња се дадени во Прилог 1 кон овој прирачник.

Се очекува ученикот да ги знае клучните поими од темата, да ги знае семејствата јазици кои и припаѓаат на индо-европската група и да знае на кое семејство и припаѓаат македонскиот, англискиот, германскиот, францускиот, италијанскиот јазик. Треба да ги разликува видовите писма и нивните имиња и да ги разликува облиците на ракопис, кодекс и печатена книга.

Ученикот треба да се оспособи да го препознава и да го разбира значењето на извесен фонд (20-40) на најчесто употребувани латинизми, грцизми или интернационализми во македонскиот јазик.

Се очекува и да усвои одреден број (дваесетина) поговорки, цитати и фрази од латинскиот и помал број (5-10) од старогрчкиот јазик.

Постигањата на учениците можат да се евалвираат и преку активностите во дискусиите, учеството и придонесот во групната работа, успешност во решавањата на вежбите.

Самоевалвација на ученикот во групната работа може да се постигне со прецизна распределба на задолженијата на членовите на групата.

Литература:

а) за наставникот

Minović M., *Uvod u nauku o jeziku*. Svjetlost, Sarajevo, 1985. (стр. 41-48; 90-92)

Илиевски, П. Хр., *Појава и развој на ѝисмошо*. МАНУ, Скопје, 2001. (стр. 37-64; 68-92)

Димовска В., Чешларов М., Бузалковска-Алексова М., Џукеска Е. *Liber Latinus I*. Алби, Скопје, 2002.

Велјановска, К. (2006). *Фразеолошкиѝе изрази во македонскиоѝ јазик*,

Куманово: Македонска ризница. (стр. 43-46)

Димовска В., „Латинизмите во јазикот на медиумите во Македонија“ во: *Антиката и европската наука и култура* - Зборник на трудови од научен собир одржан 2006 г. во Скопје (во печат) – статијата дадена во Прилози.

<http://titus.uni-frankfurt.de/didact/idg/grie/mykkypr.htm> (за микенското линеарно Б писмо)

б) за учениците

Џејмс, С., *Сџари Рим*. Књига Комерц, Београд, 2006. (стр. 40-41)

<http://www.ancientscripts.com/alphabet.html>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Alphabet>

<http://www.sunysuffolk.edu/~maria29/alphabet.html>

в) за наставникот и за учениците

Крајски блескави мисли (Breves vibrantesque sententiae). Избор и превод од латински Љ. Басотова, Три, Скопје, 2003.

Vilhar A. *Latinski citati*. Matica srpska. Novi Sad, 1991.

Docendo discimus. Развој и имплементација на масџер сџууги по гудакџика на класичниџе јазици. Скопје, 2008. (стр. 158-170)

2. ТЕМА - КНИЖЕВНОСТ

Приказ на наставните содржини

Со оваа наставна тема опфатени се содржини што нудат основни знаења за особеностите на одделни книжевни родови што се појавиле во рамките на античката книжевност, а имаат свој развоен континуитет и во другите европски книжевности. Обработката на овие содржини се темели врз дефинирање на основните поими поврзани со овие книжевни појави, објаснување на развојните процеси во рамките на секој одделен книжевн род и нивно споредбено разгледување со особен осврт на можните паралели во македонската (српската, албанската) книжевност.

2.1. Еп

Книжевноста според авторството се дели на **усна**, или народна, анонимна, колективна, од една страна, и пишувана, или индивидуална, **авторска** од друга. Древните култури вообичаено се одликуваат со богата **усна книжевна традиција** во која најчесто се развиваат т.н. синкретички книжевни појави, или облици во кои се сраснати особеностите на различни книжевни родови. Генеаложката диференцијација започнува уште во периодот на народното творештво и тоа најчесто со издвојување на разни епско-лирски појави. Оттаму, **епот** како книжевен род се појавува најрано и прв ги развива своите книжевни особености.

Епот во речиси сите книжевности е многу близок до митот кој, од своја страна, претставува извесен предкнижевен облик. Епот, всушност, ја организира митската граѓа како своја основна содржина во единствено и цело уметничко книжевно дело. Освен содржината, епот ја наследил од митот и раскажувачката постапка како облик на пренесување на книжевната порака. Во античката, хеленска книжевност сочувани се епови кои сведочат за постарата усна раскажувачка постапка, Хомеровите *Илијага* и *Одисеја*.

Раскажувањето е препознатливото обележје на епот. Оваа постапка на структурирање на едно дело подразбира неколку елементи:

1. **Настан/настани што се раскажуваат.** Ова ја сочинува фабулата или приказната на епот. Оваа приказна во епот може да биде раскажана хронолошки, според редоследот на случувањето (*Илијада*), или „испревртено“ , најнапред она што според хронологијата на настаните се случило подоцна (*Одисеја*).

2. **Раскажувач.** Во епот и тогаш кога авторот се идентификува како раскажувач тоа го прави од позиција на лик кој од натре ја раскажува приказната, како сведок или како прераскажувач.

3. **Ликови.** Во епот ликовите се оној елемент на кој му е посветено најголемо внимание. Како носители на дејството што се раскажува тие ангажираат огромна книжевна материја за нивно претставување, опишување и убедливо поврзување со настаните.

Античкиот еп ги развил основните особености на епската техника:

1. **Инвокација** или обраќање на поетот на боговите/музите/музата при што се наведува и основната тема/мотив на содржината.

2. **Ретардација** или привремено задржување на раскажувањето што се постигнува со: дигресији (долги описи на некој лик, или настан), епизоди (вметнати затворени наративни целини) и повторувања.

Епот најнапред се јавува во облик на песна. Оваа стихувана композиција ја задржал во текот на целиот антички период, а била негова доминантна појавност и во наредните книжевни периоди, кога постои едновременно со прозниот облик.

Наративната структура и архетипските елементи на митот препознатливи во различни култури ја предвидуваат и блискоста на епските облици во различните книжевности. Ова го прави овој книжевен род инспиративен за споредбено разгледување на неговото присуство во различни култури. Зависно од содржината и поетската задача епот уште во своите најрани еволутивни фази развил разновидни варијанти; херојски (*Хомер, Илијада и Одисеја, Вергилиј, Ајнеида*), дидактички (*Хесиод, Дела и дни*), генеалогски (*Хесиод, Теогонија*). Сепак, најраспространет е херојскиот еп

поврзан со култот на херојот, инаку неодминлив елемент на речиси секоја култура.

2.2. Лирика

Лириката, како и епот, ги има своите корени во народната, анонимна, усна поезија. Во антиката оваа етапа во развојот на книжевноста општо се одликува со синкретизам, сраснатост или едновременост на повеќе уметности; на книжевноста, на музиката и на танцот. Ова значи дека лирските песни биле рецитирани или пеени во придружба на некој музички инструмент и, воедно, проследени со танц. Името на овој книжевен род ја бележи поврзаноста на зборот со звукот, лирата како инструмент кој најчесто придружува некоја лирска песна.

Исконската поврзаност на лириката со музиката вградена е во нејзиното основно обележје, звучноста. Знаковната вредност на јазичните елементи во лирските облици зависи, пред сè од нивните фонетски можности. Низ овој слој на јазикот се пренесува и она што е основна содржина на лирската песна, да изрази некакво чувство, или мисла.

Во развојот на лирските облици јасно се издвоиле два вида лирика, хорска и монодиска, или лирика за еден глас. Можна е и друга поделба на лириката според начинот на изведбата, дали се рецитира или се пее. Хорската и онаа што се пее е постара и овие видови ги има само во хеленската, постара лирика, во римската тие не се сретнуваат.

Во рамките на секоја од овие групи се разликуваат повеќе видови различни по содржина, начинот на изведба и приликата во која се исполнувале. Генерално, хеленската лирика покажува поголема поврзаност со култот и обредот, додека римската е многу подалеку од корените и е изразито профанизирана, или десакрализирана. Во хеленската лирика и тогаш кога се изразуваат чувства, за нив се пее на рамниште на идеја, како менталана, емоционална или, најчесто, естетска слика. Во римската лирика чувството, мислата што се изразува, лирски што се обработува е лично, доживеано, искусено, конкретно.

2.3. Драма

Драмата е третиот книжевен род што се развил во антиката, по епот и лириката. Таа е, воедно, и најсложениот книжевен облик, бидејќи во себе обединува елементи и од други книжевни родови (еп, лирика), но и од други уметности (музика, танц). Името на овој книжевен род упатува на неговата темелна одредница, а тоа е дејство. Драмскиот текст преку лица што дејствуваат прикажува некој настан. Овој настан не се раскажува, како што тоа се прави во епот, туку се прикажува во драмскиот текст, или на сцена, доколку драмата се изведува во театар. Содржината на драмското дејство во неговата наративна форма ја реконструира гледачот/читателот и тоа е фабулата, приказната на драмата.

Драмата има сложена структура. Хеленската драма е составена од два вида текст, дијалог и песна, што наизменично се менува и повторува неколку пати во рамките на една драма. Дијалогот и долгите говори во драмата ги исполнуваат драмските лица, а на сцена глумците. Лирските партии во драмата ги исполнува хорот. Секој од овие, било дијалогски, било лирски делови, во целината на драмата си имаат своја посебна драматуршка задача во развивањето на драмското дејство.

Почетоците на драмата, како и на другите книжевни родови поврзани се со доминантен лирски елемент, поточно со одреден вид хорски песни. Оттаму улогата на хорот во споредба со онаа на драмските лица е поголема во драмите на пониско еволутивно рамниште. Во текот на развојот на овој род постепено се намалува улогата на хорот, па во римската драма воопшто не се ни сретнува.

Во античката литература се развиле двата основни драмски вида, трагедија и комедија. Според најпопуларното толкување во **трагедијата** се случува нешто трагично, што значи тажно, а во **комедијата** нешто смешно. Во основа ова е сосем точно објаснување. Треба само да се додаде дека и едното и другото се случуваат поради некоја грешка, а контекстот е тој што го насочува различниот ефект или исход од оваа грешка. Во трагедијата грешката значи нарушување на поредокот, на воспоставениот природен или институционален ред. Таквото насилништво врз редот се казнува

со трагичко страдање на главниот јунак во драмата или со негова смрт. Во комедијата грешката предизвикува смеа со тоа што таа е некакво претерување или изместување, превртување и карневализација на некоја состојба или појава.

2.4. Говорништво

Во античката книжевност покрај оние родови што се составуваат во стих, или облици на поезијата, се појавиле и се развиле и прозни книжевни родови. Покрај филозофската книжевност и историографијата меѓу овие спаѓа и **говорништвото**. Говорите или беседите се прозни текстови што манифестираат способност за јавно говорење што има за цел слушателите да ги убеди во нешто што го одредува приликата во која се држи говорот. Приликата го одредува видот на беседата и нејзината задача. Има три вида на говори. Најстари и најпопуларни, во антиката, па и денес се политичките или советодавните говори што се одржуваат во собранието, сенатот, или пред војската. Во овие говори беседникот ги поттикнува присутните да направат или да прифатат нешто за што ќе ги убеди дека е полезно или ги одвраќа од нешто што е штетно. Друг вид говори се судските при што говорникот треба да ги убеди оние што судат дека некое сторено дело е праведно, или неправедно за да може да ја исполни целта на беседата, некого да обвини, или да одбрани. Третиот вид беседи се пригодните или свечени и се одржуваат во разни пригоди и по повод разни јавни настани и собири. Оттаму содржините на овие говори можат да бидат различни, но во основа нивна задача е да пофалат или да кудат убедувајќи дека нешто е срамно, односно чесно.

Говорништвото како практиката се појавило спонтано заради потребата од јавно обраќање. За овие рани облици наоѓаме сведоштво во литературата, во епот, во драмата, во лириката. Дури има одредени лирски облици, како што е елегијата, што по својата структура и содржина претставуваат протобеседи, такви со кои нешто се поттикнува (Калин) или од нешто се одвраќа (Солон). Говорништвото станува важно средство во општествената комуникација во градовите на Хелада, особено на оние со демократско уредување во втората половина на петтот век (Перикле). Особено значајна улога оваа практика има во четвртиот век кога

Атина води активна надворешна политика со Македонија (Демостен, Лисија). Во европската култура говорништвото влегува преку парадигмата на римското говорништво од периодот на Републиката (Кикерон).

Во рамките на филозофијата, во периодот кога почнуваат да се освестуваат гносеолошките способности на човекот и неговите можности за нивна вербална артикулација (софисти, Горгија) се појавуваат корените на **реториката**. Оваа посебна филозофска дисциплина теориски ги обработува разновидните средства на убедување и ги дефинира различните видови говорништво, задачи на говорникот и делови на говорот. Од оваа богата и разновидна научна материја подоцна се издвоиле најмалку две посебни дисциплини, теорија на аргументација (докажување) и стилистика, како теорија на прозните состави.

3. ОРГАНИЗАЦИЈА НА НАСТАВАТА

Во наставната програма предвидени се 12 часа за обработка на оваа тема. Во однос на содржините овој фонд може да се распредели на следниот начин: Еп (3 часа), Лирика (3), Драма (3), Говорништво (3).

Наставата се изведува во училиница, а, доколку за тоа има услови, може да се изведува и во училишниот двор при што се симулира една автентична ситуација на рецепција на античката книжевност, а тоа значи со јавно читање на отворен простор.

Наставните содржини предвидени во оваа тема треба да се обработат во согласност со оние знаења што се очекува дека учениците веќе да ги усвоиле во рамките на предметот македонски/српски/албански/турски јазик и литература од претходните години на изучување на овој предмет. Попрецизно, оние знаења што се однесуваат на основните поими, појави, процеси во книжевноста општо. Овие, очекувани познавања, во форма на потсетување треба да се исползуваат како вовед во обработувањето на новите содржини. На наставните содржини од спомнатиот предмет наставникот треба да се повикува и при споредбата на книжевните облици од античката книжевност со оние од онаа книжевност што се изучува.

При запознавање со античката книжевност треба да се посочи нејзината нераскинлива врска со митот како редовна содржина во речиси сите книжевни родови, а особено во епот и во драмата. Во таа смисла, би било добро да се сондира познавањето на хеленската и римската митологија кај учениците и во согласност со добиените сознанија да се димензионира ангажирањето во совладувањето на овие содржини. На неколку примери од епот, а особено од драмата да се посочи постапката со која од еден мит што е наследена, анонимна, усно пренесувана содржина е составено едно книжевно уметничко дело.

Фрагментите од делата од античката книжевност се читаат во превод на мајчиниот јазик. Изборот на фрагментите се прави според нивната илустративна способност за одредена книжевна појава. На пр., во епот да се воочи наративноста, во лириката нејзината експресивност, во драмата прикажувањето на дејството, а во говорништвото убедливоста на исказот.

4. ДИДАКТИЧКО-МЕТОДСКИ НАСОКИ

Пример 1. Техники на епско раскажување

Цел: Учениците да се запознаат со основните техники и елементи на епското раскажување

Структура на содржината: елементи на нарацијата: настан, раскажувач, ликови. Раскажувачка постапка *ab ovo* и *in medias res*, особености на епското раскажување: инвокација, ретардација.

Наставни средства: копии од книжевните текстови што ќе се анализираат, наставни ливчиња, табла.

Место: училиница

Тек на активностите:

ВОВЕДНИ/ПОДГОТВИТЕЛНИ АКТИВНОСТИ

Учениците се делат во три групи и си избираат лидер што ќе реферира за резултатите. Секоја од групите добива копи од фрагмент од различен епски текст. Пожелно е овој фрагмент да е од почетокот на епот заради воочување на епската инвокација. Вооедно, овие текстови треба да

покажат различни раскажувачки постапки (*Илијага, Огисеја/ Ајнеуга, Теоџонија*).

УЧЕЧКО-ПОУЧУВАЧКИ АКТИВНОСТИ

Секој од учениците го чита зададениот фрагмент, но секој има различна задача во рамките на групата. Имено, секој од учениците при читањето треба да собира различен вид податоци. Едни треба да се задржат на самото обраќање, инвокација. Тоа значи да го нотираат божеството на кое му се обраќа поетот и неговото барање. Други ученици треба да собираат податоци за раскажувачот, трети за лицата што се спомнуваат.

За собраните податоци известува лидерот на секоја група, а наставникот ги коментира и дополнува сознанијата на учениците.

ЕВАЛВАТИВНИ АКТИВНОСТИ

Стектатите сознанија за одредени техники на епското раскажување учениците ги аплицираат и ги сумираат врз примероците од друга група. Значи, истражувањето и стекнувањето знаења се прави на еден текст (*Илијага*), а проверката на стекнатите знаења врз друг (*Теоџонија*). При тоа, треба да се воочат и да се нотираат различните техники на епското раскажување.

5. СЛЕДЕЊЕ И ОЦЕНУВАЊЕ НА ПОСТИГАЊАТА НА УЧЕНИЦИТЕ

Ученикот што ги совладал содржините предвидени со оваа наставна тема се очекува да стекне способност за препознавање на книжевниот род на кој му припаѓа одреден текст. Освен тоа, да ги познава формалните и суштинските особености на тој род во античката книжевност и да умее да ги воочи во споредбена анализа во примери од матичната книжевност.

При оценувањето на ученикот во рамките на оваа тема особено треба да се земе предвид неговото активно учество во разговорите, способноста за аналитички пристап кон одреден книжевен текст и подготвеноста да воспостави

паралели помеѓу текстови од различни традиции по пат на аналогија на слични книжевни појави.

6. ЛИТЕРАТУРА

Литература

Поимник на книжевната теорија, прир. Ката Ќулавкова. МАНУ, 2007

Recnik knjizevni termin. Beograd, 1991

M. N. Džurić, Istorija helenske knjizevnosti. Beograd, 1972

V. Митевски, Античка епика, Хелада и Рим. Скопје, 2001

П. Хр. Илиевски, За античката просодија во македонски препев. Скопје, 1997

Антологија на хеленската лирика. Предговор, вовед и препев од старогрчки Елена Колева. Скопје, 1996

Преводи на дела од античката епика (Хомер, Хесиод, Вергилиј, Овидиј), лирика (антологии, избори), драма (Ајсхил, Софокле, Еврипид, Аристофан, Плаут), говорништво (Демостен).

http://homoeccumenicus.com/ioannidis_music_ancient_greeks.htm

<http://faculty.gvsu.edu/websterm/CLALinks.htm>

<http://faculty.gvsu.edu/websterm/Odyssey.htm>

<http://faculty.gvsu.edu/websterm/CLA201Syll.htm>

http://faculty.gvsu.edu/websterm/Read_Iliad.htm

<http://faculty.gvsu.edu/websterm/Aeneid.htm>

3. ТЕМА- МИТОЛОГИЈА И ВЕРУВАЊА

Приказ на наставните содржини

Оваа наставна тема обединува содржини од две области многу влијателни во животот на античките Хелени и Римјани, митологијата и верувањата. Тие го објаснуваат митот, неговата структура и основните митолошки теми и мотиви што се сретнуваат во хеленската и во римската митологија. Во рамките на оваа тема обработени се и основните поими и појави од верската практика на Хелените и Римјаните, нивните култови и обреди, практиката на претскажување и мистериите.

1. Хеленска митологија

Митот според етимологијата на неговото име наједноставно се објаснува како приказна, она што се кажува, раскажува, прераскажува. Според авторството митот спаѓа во анонимното, народно, усно творештво. Неговите структура и содржина во усната комуникација се нестабилни, за што сведочат варијантите на една приказна што ги сретнуваме подоцна фиксирани во некој авторски текст или текст запишан како наследство од усната традиција.

Замислената сума од митови, приказни што ја сочинуваат усната, раскажувачката традиција на една култура се нарекува **митологија**. Со овој термин се означува воедно и дисциплината која за свој предмет на научна опсервација го има митот како културолошка појава. Една од постапките за суредување на оваа огромна и разгранета маса од наративни содржини е нивното групирање според содржините, односно темите што овие ги обработуваат. Така митовите главно, се делат на:

космогониски, за настанокот на космосот, светот;

теогониски, за настанокот или раѓањето на боговите;

есхатолошки, за крајот или пропаста на светот;

култни што го објаснуваат негувањето на некој култ, изведувањето обреди, празнувањето, одржувањето свечености;

лунарни, соларни, астрални, митови за настанокот на небесните тела;

вегетативни што ги објаснуваат промените кои настануваат во природата и смената на годишните времиња.

Во митологијата има и еден друг начин на организирање на митолошката маса. Имено, здружување на митовите околу некој настан или место. Таквата група се нарекува **митолошки киклос (круг)**. Во хеленската митологија најпознати се Тројанскиот, кој ги обединува митовите врзани за Тројанската војна, и Тебанскиот, што го сочинуваат митовите за славните семејства на овој град.

Основен извор за хеленската митологија е хеленската книжевност, каде во различни книжевни родови и облици е обработена и на тој начин сочувана огромна митолошка граѓа. Во една првична и воведна презентација на хеленската митологија да се опфатат космогониските, теогониски митови и ликовите на дванаесетте богови.

2. Римска митологија

Во римската митологија влегуваат многу содржини од хеленската митологија со едноставна романизација на имињата на основните митолошки фигури. Од адаптираните хеленски содржини во римската митологија најпопуларни се оние поврзани со Тројанската војна заради Тројанецот Ајнеж што Римјаните го сметале за свој предок.

3. Античкото митолошко наследство

во европската култура

Хеленската и римската митологија како незаобиколни содржини во античката книжевност и уметност се оној елемент според кој се препознава присуството на антиката во корените на европската култура. Овие содржини на повеќе рамништа ја моделирале европската мисла и творештво. Најчесто и најдолго во историјата како инспирација, но и како елемент за креативен дијалог, или во поново време како погоден материјал за духовна и естетичка рециклажа. Ваквиот активен однос кон античкото митолошко наследство во европската култура ги одржува хеленските и римските митови постојано присутни во најдлабоките корени на европската култура.

4. Култови и обреди

Хелените и Римјаните во антиката верувале дека нивниот живот е проникнат со постојано присуство на некои натприродни сили кои општо ги нарекувале богови, но зависно од контекстот и улогата овие добивале и други попрецизни називи. Оттаму, тие развиле богат и разгранет верски живот, поврзан со разни природни појави и активности во секојдневието. Ваквиот посветен и внимателен однос кон боговите е една од најстарите манифестации на културата. Разните активности што покажуваат побожност, посебен однос на почитување и наколонетост кон одредено божество составуваат **култ** кон тој бог. Култот е систем од обреди, ритуали, празници, свечености посветени на некој бог или на некоја природна појава. Чествувањата на одредени божества со определени култни активности на определено место и во одредено време во годината го составуваат **верскиот календар**.

Особено важно место во верскиот календар на Атина имале празниците посветени на богот Дионис: Големите, Градски Дионисии (ориентационо според нашиот календар се одржувале во месец март), Селските Дионизии (декември) и Ленеите (јануари). Во рамките на овие свечености се прикажувале театарски претстави и тоа организирани како натпревари на трагедиографи (тројца, секој автор со по една тетралогја) и комедиографи (петмина со по една комедија). Секоја драмска претстава се сметала за извесен обред во чест на богот Дионис и таа се случувала под конкретно раководство на неговиот свештеник. На средината од орхестрата во театарот бил поставен жртвеник за жртвување на Дионис пред почетокот на претставата.

Основни облици на верска комуникација кај Хелените и Римјаните биле молитвите и жртвувањата. **Молитвите** имале типизирана структура со стандардизирани содржини што треба да го соопштат барањето на верникот, но и да го обврзат да возврати за неговото исполнување. Молитвите биле придружени со **жртвување** на богот или боговите на кои им се обраќал верникот или групата. Видот на жртвата зависел од божеството на кое му се принесува жртвата. Вообичаено било да се жртвува некое животно, специјално за таа прилика заклано и спалено. Жртвата можела да биде

и излевање на вино, масло или мед што било вообичаено надгробно жртвување.

5. Свештеници и пророчишта

Во Хелада и во Рим свештениците не биле институционализирани во посебен staleж. Молитвите и жртвувањата во домот ги изведувал домаќинот, а за народот во Хомерово време тоа го правел кралот, подоцна во градот некој службеник, архонт. **Свештениците и свештеничките** биле чувари на култот на одредено божество. Тие се грижеле за одржување на **светиот простор** во кој било сместено **светилиштето** посветено на некој бог/божица и внимавале со богослужбена коректност да се изведуваат предвидените обреди, ритуали, свечености со кои се славел богот/божицата.

Се верувало дека божествата им ја објавуваат својата волја на луѓето преку разни појави и знаци. Содржината на овие објави кога се работело за случајна, или неочекувана појава во говорот (лапсус, репетиција) или во природата (секавица, гром, земјотрес) најчесто спонтано ја објаснувале самите луѓе. Посложените знаци на божествено обраќање ги толкувале **гатачи** обично специјализирани за различни видови на толкување (летот на птиците, однесувањето на животното што се жртвува, состојбата на органите на жртвуваното животно).

Волјата на боговите се објавувала и на посебно барање на луѓето. Во оваа комуникација посредувал **свештеник-пророк** кој го толкувал одговорот на божеството. А, одговорот божеството го соопштувало на разни начини. Во светилиштето во Додона Зевс „говорел“ преку шушкањето на светите дабови и жуборењето на светиот извор. Во Делфи Аполон пророкувал преку славната свештеничка Питија составувајќи нејасни и загадочни формули.

6. Мистерии

Покрај јавната богослужба што опфаќала разни активности што ја манифестирале верата и почитувањето на одредено божество, во Хелада се изведувале и тајни богослужби или **мистерии**. Најпознати се Елевсинските мистерии посветени на Деметра. Во овие тајни чествувања

на божеството учествувале само оние што преку посебни иницијациски обреди биле посветени или упатени во тајниот обред. За содржините и доживувањата во овие обреди **МИСТИТЕ**, учесниците биле обврзани со света заклетва или молчење. Оттаму и отсуството на податоци за овие тајни богослужби.

ОРГАНИЗАЦИЈА НА НАСТАВАТА

Од предвидените 12 часа за обработка на оваа тема 6 часа може да се посветат на областа Митологија (митологија, хеленска, римска, античко митолошко наследство), а 6 часа на Богослужбата во антиката (култови, обреди, светилишта, пророштва, мистерии).

Наставата се изведува во училища со редовна визуелна поддршка како придружна и експликативна содржина на изнесените податоци. Оваа тема е погодна за обработка низ проектни активности. Учениците треба да бидат активно вклучени во собирањето на податоци, истражување и сумирање на сознанијата. Некои содржини можат да се обработат интердисциплинарно, со здружување на знаењата од различни области. На пр., театарските претстави во Хелада можат да се обработат од различни аспекти: театар како објект (архитектура, уметност), театарска претстава како обред (култови, културна историја), драмски текст како книжевно дело (книжевност).

Литература

Р. Гревс, Грчки митови. Табернакул, Скопје, 2005
Фласелјер, Р. Грција во времето на Перикле. АЕА Издавачи, Скопје, 2002.
Хесиод, Теогонија (во превод на односниот мајчин јазик)
Овидиј, Метаморфози (во превод на односниот мајчин јазик)

http://www.desy.de/gna/interpedia/greek_myth/greek_myth.html

<http://homepage.mac.com/cparada/GML/index.html>

<http://www.theoi.com>

<http://www.geocities.com/Athens/Delphi/8991/roman.html>

<http://www.angelfire.com/geek/romanmyth/index2.html>

<http://www.windows.ucar.edu/tour/link=/mythology/myths.html>

4. ТЕМА- УМЕТНОСТ

Приказ на наставните содржини

Оваа тема обединува содржини од оние уметности што се појавиле во антиката, а на чии основи натаму се развивале и уметностите на Европа. Обработени се оние облици во архитектурата, вајарството и сликарството што се карактеристични за антиката.

1. Архитектура

Храмот е онаа градба според која се идентификува античката архитектура. Тој спаѓа во групата на јавни градби и според својата функција се дефинира како живеалиште на некој бог/божица што е присутен во храмот преку својата камена, најчесто мермерна манифестација. Покрај статуата на божеството храмот има и бројни релјефни елементи, што значи дека обединува различни видови на ликовни уметности.

Од градителски аспект храмот е структура од систем на столбови и греди. Ова е основната архитектонска конструкција што како античко наследство е вградено во европското градителско искуство.

Друг објект според кој се идентификува антиката е театарот. Оваа мермерна градба сведочи за градителскиот концепт на почитување на природната заданост на теренот. Камените блокови од кои е составено гледалиштето распоредени се во согласност со закосеноста на земјиштето, што претставува извесно полочување на основата, а не составување на објект. Рамната површина што се протега пред скалестото гледалиште е просторот за глумците и хорот или местото каде се прикажува драмата/драмскиот текст.

Во Рим архитектонските облици наследени од Хелада стануваат посложени и повпечатливи според својата големина. Влогот на римската архитектура во европската го сочинуваат термите, или јавните купатила, триумфалните порти и аквадуктите. Воедно, во Рим за разлика од Хелада се посветува повеќе внимание на приватните куќи, при што во нивната структура се вградуваат, главно, елементи веќе присутни во јавните градби.

2. Вајарство

Меѓу ликовните уметности вајарството има најдолга традиција. Вајарските облици се присутни во храмот како статуа на божеството и како релјефна декорација. Содржините вградени во овие мермерни претстави се најчесто теми од митологијата. Претставите од секојдневниот живот на луѓето, главно, се сведени на ситуации врзани со богослужбата (процесија) или сцени од атлетски натпревари. Во класичното хеленско вајарство се претставени идеализирани ликови, фигури, пред сѐ, на божества. Портретот или претставата на реален лик е ликовна појава која започнува да се сретнува во хеленистичкиот период, а редовно е присутна во Рим.

3. Вазно сликарство

Вазното сликарство има долга и богата традиција и е поврзано со грнчарството што е еден од најстарите занаети. Ликовните апликации на грнчарските производи имаат јасно воочлива еволутивна насока од многу едноставни, редуцирани и схематизирани линеарни претстави (т.н. геометриски стил) до фигурални прикази на сложени ситуации (црнофигурални и црвенофигурални вазни).

4. Мозаик

Во Рим сликарството, главно, се пројавува во мозаикот или слика направена од камчиња. Функцијата на мозаикот е декоративна. Со вака насликани површини биле украсувани подовите и сидовите на јавните градби, но и на приватните куќи на богатите граѓани. Ликовните теми биле различни, па сепак може да се забележи доминација на флорални мотиви и претстави на најразлични фигури од животинскиот свет.

5. Фреско-сликарство

Сликањето на сидовите е ликовна техника позната уште во минојската цивилизација. Малку, но многу вредни фрагменти сочувани се во палатите на Крит и на островот Тера (Санторини). Богата збирка на фрески сочувана е во Херкуланеум и Помпеи благодарение на конзервацијата од ерупцијата на Везув. Фреските во римските градби ја имале

истата декоративна функција како и мозаиците. Сочуваните ликовни претстави сведочат за развиена ликовна техника со совладани вештини за реалистичко претставување на објектите и нивните меѓусебни релации во просторот. Ова настојување за ликовна транскрипција на реалноста корелира со присуството на портретот во римската скулптура. И во однос на темите ова сидно сликарство покажува афинитет кон сцени од секојдневниот живот.

ОРГАНИЗАЦИЈА НА НАСТАВАТА

Содржините од оваа тема можат да се обработат на 10 часа, по два часа за секоја наставна содржина, а по еден час да се предвиди за посета на музеј и локалитет. Во оние места каде нема музеј или некој локалитет во близина, може да се симулира нивна посета со помош на презентација на видеоматеријал.

Наставата се изведува во училиница со постојана визуелна поддршка и презентација на видеоматеријал. Треба да се поттикнува активното учество на учениците во наставата, а нивните претходни знаења стекнати од наставата по други, сродни предмети (историја, ликовно) редовно да се проверуваат и да се користат како воведни активности на часот.

Посетата на музејот и на локалитетот треба да биде проследена со презентации *in situ* на ученици за одреден објект, предмет, настан што е во врска со содржините што се на увид. Ваквите презентации треба да ги придружуваат и оние симулирани посети на некој локалитет или музеј што ќе се организираат во училиницата на видео материјал.

Утврдувањето на стекнатите знаења може да се спроведе низ проектни активности при што во една сложена задача би се поврзале содржини од повеќе теми и предмети.

ДИДАКТИЧКО-МЕТОДСКИ НАСОКИ

Пример 1. Изработување на постер „Антички храм“

Цел: учениците да ги утврдат стекнатите знаења од различни наставни содржини и да ги организираат во една целина.

Структура на содржината: античкиот храм како градба, скулптурата во храмот, релјефната пластика на храмот, божеството на кое е посветен одреден храм, култови и празници поврзани со славењето на ова божество.

Наставни средства: хамер, моливи, боици, фломастери, илустрации од списанија, весници, лепак.

Место: училиница

Тек на активностите:

ВОВЕДНИ/ПОДГОТВИТЕЛНИ АКТИВНОСТИ

Зависно од проценката на наставникот, може сите ученици да работат на изработката на еден постер или учениците да се поделат во групи и секоја да изработува постер за друг храм. Наставникот одредува за кој конкретен храм (на пр., Партедон) или храмови ќе се изработува постер. Учениците во групата ги бележат активностите потребни за изработка на постерот и меѓусебно си ги распределуваат задачите.

ИСТРАЖУВАЧКИ АКТИВНОСТИ

Секој од учениците во групата или група ученици истражува различни содржини. Некој го истражува храмот како архитектонски објект, неговиот изглед, местоположба. Друг собира податоци и визуелен материјал за скулптурите што се наоѓале во храмот. Трет ги обработува релјефите и прави извештај за содржините што се претставени. Некој ученик собира податоци за божеството на кое му е посветен овој конкретен храм и составува портрет на божеството со неговата генеалогичка, основни атрибути, некоја митска приказна. Друг го истражува култот и календарот на празниците поврзани со ова божество. Некој друг обработува конкретен празник, ритуал, свеченост во врска со ова божество и овој храм.

АПЛИКАТИВНИ АКТИВНОСТИ

Учениците постепено и во одредена целина ги аплицираат на постерот собраните податоци.

СЛЕДЕЊЕ И ОЦЕНУВАЊЕ НА ПОСТИГАЊАТА НА УЧЕНИЦИТЕ

При обработката на содржините од оваа тема се очекува ученикот да стекне основни знаења за препознатливите антички градби, оние што се типични за Хелада и оние карактеристични за Рим. Натаму, да ги разликува основните облици на ликовното изразување и присутните содржини, теми и мотиви во овие дела.

Учениците треба задолжително да се ангажираат со самостојни истражувачки активности и изработка на презентации за одредени содржини. Степенот и квалитетот на извршената задача треба во голема мера да влијае при формирањето на оценката.

Литература

Како препознати уметност. Римска уметност. Београд, 1980

Како препознати уметност. Грчка уметност. Београд, 1980

Било кое издание на Историја на уметноста

<http://www.fjkluth.com/arch.html>

<http://eawc.evansville.edu/pictures/ropage.htm>

<http://www.crystalinks.com/greece.html>

<http://www.crystalinks.com/rome.html>

<http://www.sas.upenn.edu/~ekondrat/ForumAntiquum.html>

http://www.metmuseum.org/Works_Of_Art/department.asp?dep=13

<http://www.kronoskaf.com/vr/index.php?title=Parthenon>

<http://www.kronoskaf.com/vr/index.php?title=Glossary>

<http://www.teacheroz.com/romans.htm#art>

<http://www.teacheroz.com/literature.htm>

http://www.metmuseum.org/works_of_art/department.asp?dep=13&vW=1

5. СЕКОЈДНЕВИЕ (ОПШТЕСТВЕН И ПРИВАТЕН ЖИВОТ)

Содржините од оваа тема се одбрани и структурирани на начин кој на учениците ќе им овозможи преку нивната обработка да се запознаат со определени аспекти од општествениот живот во стара Грција и Рим, особено со востановување на некои институции и традиции кои извршиле големо влијание и оставиле силен печат во развојот на демократијата како вид на државно уредување, но и во развојот на европскиот образовен систем кој произлегол токму од образовниот модел на овие класични општества. Предвидените содржини кои се однесуваат на семејната традиција (семејство, род, организација на семејната заедница) и приватниот живот на Хелените и Римјаните (начин на исхрана, облекување) имаат за цел да им го доближат на учениците секојдневието и да им помогнат да создадат една пореална слика и жива претстава за овие сегменти на античката култура, кои вообичаено не се третираат во рамките на останатите предмети.

5.1. Образование

Кога се зборува за Хелада (Стара Грција), секогаш треба да се има предвид дека не станува збор за единствена организирана држава во која постоел воедначен систем на државно уредување, закони, образование, па и обичаи, туку дека под овој термин се подразбираат повеќе градови-држави (полиси) со помалку или повеќе различни институции, традиции, начин на живот. Најчесто, како пример се земаат градовите Атина и Спарта.

Судејќи по зачуваните историски (пишани и археолошки) сведоштва, некаков востановен систем на основно образование, односно училишта во Атина и во Спарта постоеле уште во VI/V век пр.н.е., но секако пред Пелопонеските војни. Покрај тоа што секое дете имало свој **педагог** (најчесто роб) кој се грижел за воспитувањето (добро однесување), по навршената 6-та или 7-ма година децата ги посетувале училиштата на приватните учители: најпрвин учеле читање, пишување и малку сметање кај *грамашистот*, потоа учеле музика (пеене и свирење на китара и авлос) кај

кишаристот и гимнастика (по 12-та година) кај учителот по гимнастика – *пегоштрибош*, чие училиште, или поточно вежбаиште се викало *палестра*. Се работело за елементарно образование кое се нарекувало **тривиум**, а кое за девојчињата завршувало со описменување и музичко образование, додека момчињата продолжувале и понатаму да се образуваат, најмалку до *ефебијата* (воена служба), односно, полнолетството. По 15-тата година многу повеќе се инсистирало на физичкото отколку на духовното образование, па за момчињата се организирале и посебни натпревари во *пентатлон*, односно, петобј (борење, трчање, скокање, фрлање диск и фрлање копје).

Гимназиум е отворен рамен простор наменет за гимнастички вежби кој бил архитектурно обликуван со бањи, портици и слични содржини за одмор и духовно општење, а го посетувале момчиња над 18 години. По Пелопонеските војни, кога физичката состојба на младината веќе не била приоритетна цел, гимназиите станале место за воспитување и образование во кое најчесто се држеле филозофски предавања. Подоцна и Римјаните го презеле овој термин со кој го означувале општото образование и со него го замениле својот збор *schola*. Оттаму и во средниот век основното општо образование се нарекувало – гимназија.

Повисоки степени на образование постоеле уште во VI век пр.н.е. во други краишта на Грција (лекарско училиште на островот Кос, философска школа во Јонија, високите школи на Питагорејците и др.), но во Атина тие се појавиле дури во втората половина на V век пр.н.е., со дејноста на **софистите**. *Софисти*, всушност, значи *учител* по *музроси*, а **софистика** е филозофско-образовно движење во Хелада во V и IV век пр.н.е.. Школите на софистите нуделе широко општо и теоретско знаење, реторска вештина, но и тесна релација со практични и специјализирани науки, филозофска наука ориентирана кон човекот, општеството, правото, етиката и теорија на познанието. Скептицизмот и релативизмот на софистите бил изложен на постојани критики. Оригинални дела и учењето на софистите не се сочувани, а за нив создаваме најмногу од делата на Платон, а извршиле големо влијание врз Сократ, Тукидид, Еврипид и Аристотел.

Академија – градина (света шума) која се наоѓала во близина на населбата Колон, наречена така спред името на нејзиниот некогашен сопственик, атинскиот херој (можеби и локален полубог) Академ, а посветена на божицата Атина. Кимон ја уредил со тркалишта и шеталишта, па таму отворил и гимназија. Академија (според местото на кое се наоѓала) се нарекувала и првата организирана филозофска школа основана од Платон во 388/7 год.п.н.е. по углед на питагорејското братство. Така, вежбалиштата станале собиралишта на интелектуалните кругови и расадник на врвни филозофи и научници.

Постојат повеќе докази (пишани сведоштва и артефакти) дека писменоста на територијата на Римската Империја, барем онаа елементарната (читање, пишување и малку сметање), не била привилегија само на богатите, туку таа била својствена и за најсиромашните, па и за робовите. Покрај скапите приватни училишта и учители (**граматици**), имало и јавни институции - основни училишта, во кои сч до дванаесеттата година заедно учеле и момчињата и девојчињата. По дванаесеттата година само момчињата од добротоечките семејства го продолжувале образованието со изучување на класичната литература и митологија. Особено внимание се посветувало на **реториката**, а учителите (ретори) ги подучувале слушателите во теоријата и практиката на говорништвото. Во почетокот овие учители, главно, било Грци, но во последните години на Републиката и на почетокот на царството младите Римјани оделе во **реторски школи**, кои сега ги отворале и учени римски граѓани. Во нив се вежбале вештините на говорништвото на замислени теми и процеси. Голем бил бројот на слушателите заинтересирани да ги следат предавањата на грчките филозофи, а синовите на достоинствениците често оделе и во Атина или на островот Родос за да следат предавања на познати грчки филозофи. За да може еден римски граѓанин да се нарече образован, бездруго, морал да има приватен учител кај кого ќе го научи старогрчкиот јазик и ќе ја чита и проучува хеленската книжевност. Во грчките делови на империјата, пак, образованието било многу послично на атинскиот модел отколку на римскиот.

5.2. Семејство

Создавањето семејство и потомство во Хелада и во стариот Рим се сметало за света должност, а продолжувањето на родот ѝ давало смисла на брачната заедница, која ретко се склучувала поради љубов, а туку најчесто се договарала од страна на родителите на идните сопружници. Во Спарта дури постоел и закон кој ги казнувал неженетите мажи, а во Атина на склопувањето брак му претходела свршувачка, која се сметала за нераскинлива поради зборот даден како залог. Бракот бил од моногамна природа, а негоვ задолжителен елемент бил и мирозот. Девојчињата се сметале за „стасани“ за мажење веќе по 12-тата, а момчињата по 15-тата година. Во Атина во времето на Перикле жените на граѓаните немале никакви политички или законски права и живееле изолирани од јавноста, минувајќи го времето во домот, со кој, пак, неприкосновено управувале како господарки (*гесџоини*) на домашните робови. Дел од обредот на склопување брак во Спарта било грабнувањето на невестата, нејзината изолација, потстрижувањето и облекувањето во машка облека.

Во Рим постоеле неколку „видови“ брачна заедница, според статусот на сопругот и сопругата и според цврстината на обврската (*coemptio, confaeratio, usus*), а склопувањето брак бил најсвечениот момент во животот на Римјаните бидејќи семејството се сметало за темелна клетка на нивното општество.

Латинскиот поим **familia** не соодветствува во потполност со нашиот поим *семејство*, бидејќи, всушност, подразбирал економска, верска и општествена институција која ги обединувала не само мајката, таткото и децата, туку сите оние кои живееле под ист покрив: робовите, штитениците (клиентите), ослободениците, па дури и семејните божества – Лари и Пенати.

Родот (*gens*), пак, ги вклучувал и членовите на поширокото семејство, како и претходните генерации кои го носеле истото родовско име: дедовци, чичковци, браќа, кои имале свои фамилии.

Со раѓањето детето добивало *лично име* (*praenomen*), *името на родоџ* на кој му припаѓал таткото или мажот (*nomen*) и кое соодветствува на нашето презиме и *џрек-*

арош на семејството (согномен) кој најчесто претставувал некоја физичка карактеристика (на пр. *Barbatus* - брадест) или почесен прекар стекнат од некој од предците во истиот род (на пр. *Africanus* – африкански е прекарот на родот на Скипионите, добиен од Сенатот поради освојувањата на Корнелиј Скипион во Африка). Таткото на семејството (*pater familias*) имал највисок углед и законска власт над членовите на семејството, т.н. *patria potestas*, што значело дека тој можел да го признае или не новороденото дете, да реши да го изложи или продаде, имал право да одлучува за животот или смртта на своите деца и жена, право да им го одбира животниот сопатник и сл. Со текот на времето овластувањата на таткото на семејството се редуцирале, односно ублажувале, па така во времето на Кикерон римското семејство веќе наликувало на денешните семејства во кои заедницата ја врзувала пред сè љубовта меѓу сопругниците и заедничката грижа за децата.

Секојдневниот живот на римските патрици (благородници) и на плебејците (обичните луѓе со римско граѓанско право) многу се разликувал, но сите станувале многу рано за да ја искористат светлината на денот, мажите заминувале од домот за да ја вршат својата работа (општествена, трговска или занаетчиска), а жените се грижеле за домашните работи и меѓусебно се посетувале. По работниот ден, мажите задолжително заминувале во јавните бањи (терми) каде покрај одржувањето на хигиената уживале и во средби и разговори со своите сограѓани или деловни партнери. Потоа заминувале дома на вечера која била главниот оброк во денот.

5.3. Готварство

Секојдневната исхрана на Грците, а особено на Атињаните и Спартанците, била многу умерена (според поднебјето и сиромашноста на почвата), додека, на пример, Бојотијците биле познати како големи гурмани. Житариците, а особено јачменот и пченицата, биле основните продукти од кои се приготвувале каши и се печеле лебови, погачи и колачиња. Најевтина и најчесто употребувана била *мазаша*, погача од јачмен. Со лебот се послужувало зеленчук (најчесто леќа и грав), маслинки, риби и месо, како и овошје. Месото било скапо и можеле да си го дозволат само побогатите граѓани,

а сиромашните го јаделе само при прослави, на празници и при жртвопринесување. Рибата била подостапна и многу повеќе застапена во исхраната на најголемиот дел од населението како свежа, солена или чадена. Оброкот обично завршувал со свежо или сушено овошје: смокви, ореви, грозје или, пак, со медени колачиња. Од пијалаци најчесто се пиела вода, млеко, медовина или вино разредено со вода.

Околу пладне Грците јаделе скроман оброк (*ariston*), попладне земале ужина (*hesperisma*), а главниот и најобилен оброк следел на крајот на денот – тоа била вечерата (*deipnon*). И гозбите за гости биле приредувани навечер и претставувале омилен начин на дружење. Спартанците на своите заеднички гозби (систии) често јаделе црна многу зачинета супа подготвена од свинско месо, крв, оцет и сол. Во останатите градови на Хелада гозбите (*symposia*) се приредувале на верски празници, победи, државни успеси, атлетски и поетски натпревари и сл. Самиот термин *симпосион* буквално значи „заедничко пиење“, кое следело по јадењето и кое траело долго време, при што се воделе и долги разговори, се правеле шеги, се слушала музика и се уживало во танци. Јадењата најчесто ги подготвувале домашните робови или домаќинката на домот. Се јадело со прсти, често и без садови или од дрвени, глинени или метални чинии. Спартанците пијалакот го пиеле од *кошон*, дрвена или метална чаша, а Атињаните од глинен пехар.

Изборот на продуктите, како и навиките во исхраната биле слични и кај Римјаните, а тие се уште не знаеле за компир, пиперка, домот или пченка. Исхраната им се темелела на леб, разни мешункасти зеленчуци, маслинки, леќа, риба и месо, а од овошје најчесто јаделе смокви и грозје. Во готвењето користеле многу мед, афион и разни зачински билки. Рибата најчесто ја конзумирале претходно исушена, посолена или чадена, а речиси неизоставна состојка на секое јадење бил сосот од риба, сол и зачински билки, кој се нарекувал *garum*. Виното се пиело задолжително разредено со вода и често засладено со мед. Садовите им биле глинени или бронзени, лажиците дрвени, а за течности користеле бокали и чаши изработени од глина, бронза и стакло. Во I и II век од н.е. многу биле модерни садовите од црвена сјајна керамика, т.н. *самоска* керамика, па се увезувале од разни области.

Наутро Римјаните често на брзина и во многу мали количини каснувале од остатоците од вечерата или само корка леб и чаша млеко, околу пладне земале лесен ручек (*prandium*) кој се состоел од топли јадења, но бил умерен и едноставен и со него никогаш не се пиело вино. Главниот оброк во денот (*сена*) следел по задолжителното капење, во раните вечерни или доцни попладневни часови, а можел да трае многу долго. Често на него присуствувале и гости, а се уживало и во разни видови забава (музика, танци, читање поезија, клонови и др.). Се јадело во полулежечка положба на големи лежалки поставени околу ниската трпеза. Сиромашните граѓани ретко готвеле дома, а се хранеле со готова храна која ја купувале во киосци кои се викале *thermopolia*.

5.4. Облека

Атињаните, но и останатите Грци многу внимавале на личната хигиена и на својот изглед. Облеката ја изработувале од ткаена и обоена ленена или волнена ткаенина. Таа немала некој крој, туку се користела како правоаголно парче ткаенина, кое заради поднебјето и климата не смеела да биде ниту тесна за да ги ограничува движењата, ниту преширока за да пречи. Кај мажите, наједноставниот вид облека (работна или секојдневна облека) била ленената кошула (*ексомига*) што го покривала само едното рамо. *Хитионош* бил куса кошула или фустан кој бил споен со токи на двете рамења и се носел врзан со појас околу половината. Вообичаената машка наметка – *химашионош* се состоела од едно парче волнена ткаенина обврткано околу телото, а можела да биде сосема едноставна или украсена со ленти во боја по рабовите. *Хламидаша*, пак, била наметка што се правела од подебела ткаенина и секогаш се закопчувала на рамото. Таква наметка најчесто носеле војниците (со пурпурно црвена боја), ефебите и коњаниците.

Женската облека била од истите ткаенини и со ист крој како и машката – ленено или волнено парче ткаенина, но се разликувала по начинот на кој се носела и по бојата. Најпростото парче облека бил *џејлос*, каков што носеле младите Спартанки, а се состоел од правоаголен прицврстен со фибули (игли – шноли) на рамениците и врзан со појас

околу половината без никакви рабови. Постоеле и поинакви верзии на пеплос кој можел да биде подолг, да се префрла преку главата или да служи истовремено и како наметка. Пеплосот се сметал за „дорски“, а хитонот (ленениот долг фустан со набори) го нарекувале „јонски“. *Хитионош* имал рабови од страните и на рамената со што се обликувале некој вид широки ракави. Особено биле ценети и барани коринтските хитони, како и оние везените изработени на Хиос, Кипар и во Милет.

Мажите подеднакво како и жените сакале и носеле накит, особено на некои свечености: белезгии, шноли и прстени. Жените често носеле и гердани, приврзоци, обетки и гривни на нозете. Нивниот накит не бил толку тежок и гломазен како оној од микенско време, туку бил попрешинет и полесен, украсен и со скапоцени камења. Како составен дел на женскиот „аксесоар“ треба да се спомнат и ладалата и сонцобраните.

Додека во архајскиот период и мажите и жените имале речиси идентични фризури, по Персиските војни долгите коси кај мажите веќе не биле во мода, тие редовно оделе на бербер и се потстрижувале, а од III век пр.н.е. наваму и се бричеле. Во класично време речиси сите мажи носеле бради и мустаќи. Слободните жени ја потстрижувале косата само во знак на жалост, инаку носеле долги коси со кадрици собрани на темето со разни чешли или шноли, а само девиците сплетена во плетенки. Распуштена коса се носела за време на некои прослави или празници. Боенето на косата (најчесто во руса боја), периките и лажните плетенки биле, исто така, вообичаени, како и отстранувањето на влакната од други делови на телото.

Во римското општество видот на облеката го одразувал статусот на оној кој ја носел: имотната или брачната состојба, функцијата или работата која ја вршел и класата на која и припаѓал. Понекогаш и обувките го одразувале статусот, па чевлите на патриците биле црвени. Затворените чевли се носеле во комбинација со тога и тоа за излегување, а отворените сандали за дома, за во посети и во други прилики. Облеката, главно, се изработувала во домашни услови и од волна, а во времето на доцната Република се појавила и трговија со текстил, па и облека од лен, памук и свила.

Основниот дел на облеката на мажите била волнената *Туника* со многу едноставен правоаголен крој составена на рамениците и врзана во појасот. Работниците и робовите носеле покуси или повисоко врзани туники од погруба ткаенина. Туниките на припадниците на витешкиот staleж биле украсени со вертикални тенки пурпурни линии, додека оние на сенаторите со подебели. Секако, карактеристична национална облека за римскиот граѓанин била *Тога* – поголемо парче волнена ткаенина со заоблени прави рабови кое се носело несошоено и префрлено на различни начини преку телото. Тогите биле тешки и сложени за носење, но затоа давале елегантен и достоинствен изглед. Потполно бела и неукрасена тога (*toga virilis*) носеле возрасните мажи; бела тога со пурпурен раб (*toga praetexta*) носеле државните службеници и момчињата од благородничките семејства; тога во темна боја (*toga pulla*) била знак на жалост, а пурпурната тога со златен раб (*toga picta*) ја носеле војсководците при прослава на триумф или императорите во свечени пригоди.

Женските *Туники* се разликувале од машките по тоа што биле долги до стапалата, а биле слични и на грчките. *Пелоси* се состоел од ткаенина во форма на два правоаголника со рабови на рамениците, а вишокот ткаенина паѓал слободно на градите. На рамениците се набирал со фибули (големи игли), а под превитканиот дел се врзувал појас. Римскиот *хиџон* бил сличен на грчкиот и претставувал поширока туника која се изработувала од волна, лен или свила и која се спојувала и набирала на рамениците со што се обликувале ракави. Можел да се врзе под градите, на половината или на колковите, а најчесто бил обоен во светла боја. Символ на бракот и израз на традицијата била *сџолаша*, која ја носеле мажените Римјанки врз друга туника, додека познатите жени носеле *џала* – наметка за излегување од домот која се префрлала преку левото рамо, па се спуштала под десната рака и се обвиткувала околу целото тело и нејзиниот завршок се придржувал со левата рака.

Кусата коса и избриченото лице биле вообичаени за Римјаните се до II век од н.е., од кога почнале да се носат куси бради. Жените посветувале особено големо внимание на дотерувањето на косата која напред ја чешлале

високо подигната или сплетена во сложени плетенки. За прицврстување се користеле венчиња и разни шноли, а фризерите најчесто биле робови.

Единствениот накит кој го носеле возрасните машки граѓани имал повеќе практична, а помалку естетска функција: тоа бил железен, а подоцна и златен прстен кој служел како печат за восок со кој се авторизирале документи. За разлика од нив, жените носеле разновиден накит: обетки, фердани, бразлетни, прстени и најразлични фибули – богато декорирани шноли и игли. Накитот се изработувал од бронза и стакло, а особено ценети биле златото, скапоцените камења и бисерите. Римјанките користеле и шминка, го белеле тенот, а уживале и во убави парфемии и масла.

5.5. Облици на јавен живот

Плоштад – градските плоштади во Хелада и Рим биле исклучително живи места исполнети со различни содржини, но пред сЧ и над сЧ, биле свртувалишта на кои граѓаните се среќавале со своите пријатели, деловни партнери, клиенти, места на кои се дискутирало и се воделе дебати по различни прашања и на кои се донесувале значајни одлуки.

Градот Атина се развивал околу градското јадро кое го сочинувале Акропол и јужните предградија, како и работничкиот дел Керамик. Во Керамик се наоѓал главниот градски плоштад Агора – кој бил верско, политичко и деловно средиште на Атина. На него се наоѓале оркестра (простор за танцување, одржување концерти и драмски претстави во чест на богот Дионис), простор на кој се одржувале собранијата на народот, како и пазар за земјоделски и занаетчишки стоки. Подоцна, политичките собири се „преселиле“ на ридот Пникс, а драмските уметници во светилиштето на Дионис на јужните падини на Акропол. На Агората останал само пазарот, но на неа и понатаму се состанувале членовите на Советот, пританите, а понекогаш се одржувале и собири на граѓаните.

Латинскиот збор за плоштад е *forum* и секој римски град имал свој форум, а во Рим покрај прочуениот **Forum Romanum** (Римски плоштад) од времето на доцната Република, во периодот на царството постоеле повеќе плоштади, односно речиси секој римски каесар (цар, владетел) градел

„свој” плоштад (форум): Каесаровиот форум, Трајановот форум, Форумот на Нерва и сл. На римскиот форум се случувале сите поважни работи во градот – тој бил центар на општествениот, политичкиот, деловниот и верскиот живот на градот, а на него и околу него покрај зградите на државните институции (архив, куријата-зградата во која се одржувале седниците на Сенатот, затвор) се наоѓале голем број храмови и Регијата (седиштето на врховниот свештеник), базилики, триумфални порти (на Тит и на Септимиј Север), споменици и јавната говорница – rostra. Токму од оваа говорница биле одржани повеќето познати говори на римските оратори. Низ плоштадот поминувала најстарата улица на светот – Светата улица (Via Sacra), која водела до ритчето Капитолиј каде се наоѓал и храмот на Јупитер.

Сенатот бил срцето на римската власт. Таа била највисоката државна институција во времето на Републиката која продолжила да дејствува и во периодот на царството, иако контролирана од царот. Имал клучна улога во управувањето и раководењето со државата, ги контролирал внатрешната и надворешната политика, финансиите, назначувал воени команди и управници на провинциите и решавал за сите други важни државни прашања. Во различни периоди од римската историја броел од 100 до 600 сенатори, магистрати и поранешни магистрати сите од редот на патриците. Седниците на Сенатот се одржувале во зградата наречена Курија (Curia). На многубројни документи и акти стои симболот SPQR (Senatus Populusque Romanus што значи дека одлуката или прогласот е донесен од „Сенатот и римскиот народ”).

Собрание или совет е една од клучните институции на развојот на атинската демократија. Со востановувањето на Собранието/Советот на 400-темина во времето на Солон и Советот на 500-темина во времето на Клистен и со новата територијална поделба на градот биле ограничени овластувањата на дотогашниот аристократски Ареопаг (Собрание на архонти) и власта преминала во рацете на граѓаните постари од 30 години. Од секој фила (административна единица) се избирале по 40/50 граѓани кои во Народното собрание решавале за најважните работи во државата по пат на гласање, а одлуките се носеле со мнозинство гласови.

Колосеум – Римскиот колосеум, веројатно една од најпознатите градби од античко време, е најголемиот амфитеатар во светот, кој претставува своевидно архитектонско ремек-дело, поради вешто проектираните и изведени системи од ходници, лакови и столбови. Го подигнал царот Тит во 80-тата година и имал капацитет за 50 000 гледачи. По потреба можел и да се покрие со огромна платнена настрешница, па и да се осветли за ноќни претстави. Арената (борилиштето) можело да се наполни со вода и во него се „прикажувале” инсценирани поморски битки со помали бродови. Подоцна во него се одржувале разни видови гладијаторски борби, трки, борби на робови со диви животни и слични претстави кои за денешните сфаќања се, секако, страотни и сурови. Оваа спектакуларна градба претставува непресушна инспирација за многу уметници и може да се сретне претставена во најразлични уметности и техники.

Театар – грчки термин кој означува гледалишт, односно место за гледање сатирични и драмски претстави кои потекнуваат од верски, култни обреди изведувани за време на празници и чествувања на богот Дионис. Со време театарските натпревари станале задолжителен дел на сите државни празници. Изборот на претставите го правеле градските власти. Најчесто се прикажувале 5 комедии првиот ден и по една тетралогија (три трагедии и една сатирична драма) во секој од следните три дена. На крајот се доделувале награди. Театарот бил омилена забава на Грците и Римјаните, во која уживале граѓаните од сите социјални сталежи, но самите артисти во Рим не ги ценеле како уметници. Самата градба на театарот имала полукружен облик, скалесто и полуконцентрично распоредени седишта во чиј централен дел се наоѓала оркестрата (сцената).

ДИДАКТИЧКО - МЕТОДСКИ НАСОКИ

Пример 5 - Облеката во антиката

Цели: учениците да се запознаат со начинот на облекувањето и грижата за изгледот во античко време

Наставни средства: Интернет, проектор и платно; неколку поголеми парчиња едноставна и еднобојна ткаенина, игли и конец; неколку брошеви

Место на реализација: училиница, археолошки локалитет/училишна аула или двор

Тек на активностите:

ВОВЕДНИ АКТИВНОСТИ

Во одделението се поведува кус разговор со учениците за тоа што знаат или како ја замислуваат тие облеката на старите Хелени и Римјани (дали мажите и жените носеле исти облеку, од каков материјал биле изработени, каков накит и фризури биле во мода и сл.).

УЧЕЧКО-ПОУЧУВАЧКИ АКТИВНОСТИ

По разговорот следи презентација на слајдови, фотографии или Интернет страници кои содржат претстави на оваа тема, при што наставникот ги коментира претставите, го насочува вниманието и им презентира на учениците факти за различните видови облека во Хелада и Рим (машка, женска, војничка, свечена, секојдневна итн.), за фризури и накитот. Паралелно со презентацијата може да тече и апострофирањето на најважните поими и факти, по што треба да се групираат сознанијата на начин за кој наставникот смета дека е најсоодветен (на проектор, на табла, во тетратка и др.).

ЕВАЛВАТИВНИ АКТИВНОСТИ

Евалвацијата на оваа методска единица може да се спроведе на различни начини, но веројатно најефектно и за учениците најинтересно би било да се организира работилница и врз основа на упатствата и цртежите во наведената литература да се изработат модели на различни видови туники, наметки, тоги (сите тие имаат едноставен крој) и да се организира еден вид модна ревија на која би биле застапени и автентични фризури и соодветни парчиња накит (исто така изработен од учениците). Уште поефектно би било ако таа презентација или ревија се подготви при посета на некој антички локалитет, во училишниот хол или двор.

ОРГАНИЗАЦИЈА НА НАСТАВАТА

Предвидениот фонд од 12 часа за спроведување на активностите од оваа тема, наставникот може да го подели по два за секоја од содржините и два часа за евалвација, но може и да го адаптира според интересот на учениците (на пример: по еден час за содржините *Образование и Семејство*, два часа за *Облици на јавен живош*, по три часа за *Гошварство* и *Облека* и два часа за евалвација). Редоследот на обработката на содржините, исто така, може да се менува и да се комбинира со некои содржини од истата тема (на пр.: *Секојдневие со Облека* или *Гошварство*) или од останатите теми во наставната програма на овој предмет (на пр.: *Образование со Писменост*), според мислењето на наставникот и според интересот на учениците.

За реализација на наставата и активностите од оваа тема, покрај училиница со услови за користење информатичка технологија (Интернет врска и проектор), може да се искористат и холот и дворот на училиштето, а ако постои можност за посета на некој археолошки локалитет, таа е повеќе од пожелна.

- 5.1. За усвојување на знаењата и поимите предвидени во рамките на оваа содржина наставникот може да им зададе на учениците за самостојна или групна домашна работа да прочитаат определени делови текст или да проучат соодветни Интернет страници од наведената литература, па потоа пред своите соученици да реферираат за сознанијата до кои дошле. На тој начин, откако различни ученици ќе реферираат за различни аспекти на образованието во Хелада и Рим, но и откако ќе се направи презентација на илустрациите од античките училишта, може да се изведат заклучоци и да се заокружи сликата за образованието или да се отвори дискусија во која би се направила споредба со денешниот систем на образование.
- 5.2. Содржините поврзани со семејството и семејниот секојдневен живот се мошне податни и интересни за изработка на проекти (групни или индивидуални). Покрај презентираната структура на поими и основни знаења, оваа содржина може значително да се дополни и прошири, ако за тоа постои интерес кај

учениците. Со оглед на фактот дека за оваа тема постојат доволен број лесно достапни извори (пишани и електронски) наставникот може да ги поттикне учениците на дополнителни истражувања за одделни аспекти на семејниот живот како, на пример, изгледот и распоредот на семејните живеалишта, обичаите поврзани со раѓањето на децата, обичаите врзани со почитувањето на домашните божества или со обредите при погребувањето, улогата, положбата и правата на жените и сл. Резултатите од истражувањата на учениците или од проектите можат јавно да се презентираат во форма на постери, проекции или сидни весници. Можат да се изработат и шематски прикази на сите членови на семејната заедница во Хелада и Рим.

- 5.3. Самата природа на оваа содржина може да биде многу интересна и инспиративна за учениците, па најсоодветно би било да се одбегнат конвенционалните методи и да се пристапи кон практична подготовка и презентација на јадења според антички рецепти. Треба да се води сметка при изборот на рецептите за достапноста на потребните продукти и сложеноста на нивното подготвување. За оваа активност учениците можат да ја користат училишната кујна или да ги подготват јадењата дома, па да ги презентираат и дегустираат во училиштето, а за тоа може да биде повод и некој празник или прослава на училиштето.
- 5.4. Сознанијата до кои ќе дојдат учениците за начинот на облекувањето кај старите Грци и Римјани можат креативно да ги применат во изработка на едноставните модели на облека и фризури, па дури може да се организира и своевидна ревија во одделението. Заинтересирани ученици можат да направат и работилница на која ќе изработат парчиња накит според илустрациите на соодветни грчки или римски модели.
- 5.5. Да се поттикне дискусија во која учениците ќе се обидат на направат споредба меѓу облиците на јавниот живот во антиката и денес – средиштата на политичкото дејствување, местата кои претставуваат фокус на движењето и општењето меѓу граѓаните

во различни градови кои ги посетиле и плоштадите во античките градови или дискусија за застапеноста на театарот и уметноста воопшто во нивниот секојдневен живот и културни навики и сл. Дискусијата за театрите и плоштадите во градовите од римско и хеленистичко време во Македонија може да се организира (со претходна подготовка на учениците) при посета на некој археолошки локалитет и да се поврзе со темата *Античкото наследство во Македонија* или со темата *Уметноста*.

СЛЕДЕЊЕ И ОЦЕНУВАЊЕ НА ПОСТИГАЊАТА

НА УЧЕНИЦИТЕ

Од ученикот се очекува да ги знае главните поими од темата, да може да направи споредба и да ги воочи сличностите и разликите во образованието во Хелада и Рим, да ги знае областите и во главни црти процесот на образованието.

Ученикот треба да прави разлика меѓу род и семејство, да ги знае одликите на семејната организација и положбата на жените и децата во античкото семејство.

Се очекува да ги знае главните одлики на начинот на исхраната, изборот на продуктите кои се користеле и навиките во исхраната на старите Грци и Римјани.

Доволно е да ги совлада основните термини за видовите облека (туника, пеплос, хитон, хламида, химатион, тога, стола), како и најчесто употребуваниот накит.

Од ученикот се очекува да ги разликува и да ги знае клучните поими од областа на јавниот живот (да прави разлика помеѓу амфитеатар и театар, да знае кои биле фокусните точки во античките градови и што каде се одвивало, како и основните обележја на сенатот и собрание – институции кои ја симболизираат римската република и атинската демократија).

Литература:

а) за наставникот

Veigne P., *L'Empire Romain, Histoire de la vie Privee. Tome 1.* 1985. (или Веин П., *История на частниот живот в римската империја*. Превод на бугарски јазик, София, 2001.)

б) за учениците

<http://www.capitolium.org>

<http://intranet.dalton.org/groups/rome/>

<http://www.wikipedia.org/ancientrome>

Џејмс, С., *Стари Рим*. Књига Комерц, Београд, 2006. (стр. 14-39; 42-61)

в) за наставникот и за учениците

Фласелјер, Р. *Грција во времето на Перикле*. АЕА Издавачи, Скопје, 2002.

Димовска В., Чешларов М., Бузалковска-Алексова М., Џукеска Е. *Liber Latinus I*. Алби, Скопје, 2002.

Антички Рим. Београд-Љубљана, 1967.

<http://www.vroma.org>

<http://www.historylink102.com/greece3/index.htm>

<http://www.fjkluth.com/index.html>

<http://www.wsu.edu:8080/~kemeyer/agie.jpg>

<http://www.2020site.org/rome/romantheatars.html>

6. АНТИЧКОТО НАСЛЕДСТВО ВО МАКЕДОНИЈА

6.1. Локалитети

Arheo + logos = наука за старината / наука која ги истражува старините

Locus = место / локалитет = место на кое се работи/ истражува

На територијата на денешна Р. Македонија се наоѓаат голем број **археолошки локалитети** и наоѓалишта кои сведочат за богата историја долга повеќе илјадалетија. Географската положба условила низ оваа територија да поминуваат повеќе важни патишта – познатата Via Egnatia која од Драч поминувала покрај Охридското Езеро, па кон Хераклеја (Битола) и понатаму до Тесалоника (Солун), а еден крак се двоел кон Астибо (Штип); патот кој одел низ Вардарската долина и ги поврзувал Скупи (Скопје) и Стоби и многу други. Најголемите, најпознатите и најзачуваните досега откопани антички градови во Македонија биле основани или го доживеале својот процут во хеленистичко и римско време: Скупи, Стоби, Хераклеја и Лихнидос. Тоа биле развиени градски центри со улици, водоводи, храмови, театри, бањи и се што според тогашната концепција на градовите требало да содржи. Овие центри кулминацијата на својот развој ја достигнале во II и III век н.е.

Скупи (Scupi) – местополжба, време на основање, основач, главни фази во развојот и најважни објекти на локалитетот (според пример б).

Стоби (Stobi) – местополжба, време на основање, основач, главни фази во развојот и најважни објекти на локалитетот.

Хераклеја (Heraclea Lyncestis) – местополжба, време на основање, основач, главни фази во развојот и најважни објекти на локалитетот.

Лихнидос (Lychnidos) – местополжба, време на основање, основач, главни фази во развојот и најважни објекти на локалитетот.

6.2. Натписи

Епиграфика (или епиграфија) е наука која се занимава со проучување на старите натписи” врежани на некој траен материјал: камен, мермер, глина, метал, стакло, коска, мозаик. Самиот збор доаѓа од старогрчкиот *epigraphē* (лат. *inscriptio*) што значи „натпис,„. Таа е во тесна врска со другите науки, како што се: палеографијата (наука за старите писма) и нумизматиката (наука која се занимава со проучување на кованиците пари) и некои други помошни историски науки. Епиграфичарите ги расчитуваат и ги датираат натписите, од нивната содржина црпат историски податоци, кои ги споредуваат со претходните сознанија за местото, областа, времето, настанот или личноста на која се однесува напишаниот текст. Текстовите понекогаш се оштетени, тешко читливи, при пишувањето често се користени кратенки (заради заштеда на материјал) и затоа велите дека овие записи според егзактни епиграфски правила „се расчитуваат”, што значи дека се пристапува кон реконструкција на избришаниот дел од текстот, кон развивање на кратенките и сл.

Натписите според содржината на испишаниот текст можат да се групираат во неколку категории:

- надгробни споменици – епитафи;
- посвети на божества;
- почесни натписи;
- натписи на згради;
- разни јавни и приватни списи;
- натписи на разни предмети.

На територијата на Македонија веќе се пронајдени и секојдневно се откриваат нови натписи, кои на специјалистите (археолозите, класичните филолози, епиграфичарите и историчарите) им овозможуваат да доаѓаат до сознанија релевантни за историјата на нашата земја во различни историски периоди.

ДИДАКТИЧКО – МЕТОДСКИ НАСОКИ

Пример 6 - Хераклеја

Цели: учениците да се запознаат со основните информации за местополжбата, времето на егзистирање и содржините на археолошкиот локалитет Херакле Линкестиска

Наставни средства: Интернет, проектор и платно

Место на реализација: училиница, локалитетот Хераклеја

Тек на активностите:

ВОВЕДНИ/ПОДГОТВИТЕЛНИ АКТИВНОСТИ

Учениците се организираат во неколку групи, а секоја група добива задача да истражува одделни извори (печатени: наведената литература, учебници по историја, енциклопедии; електронски: Интернет страници) и да прибира одреден вид информации кои се однесуваат на овој антички град. Една група може да прибира историски податоци за местоположбата, времето на основањето, името и основачот на градот. Друга група може да истражува за фазите во развојот на градот во различни периоди, а трета за најзначајните или најсочуваните објекти. Четврта група може да прибира илустративен материјал – фотографии, слајдови, цртежи и сл.

УЧЕЧКО-ПОУЧУВАЧКИ АКТИВНОСТИ

Резултатите од истражувањето учениците ги систематизираат и ги презентираат во училиница. Притоа се истакнуваат најважните податоци кои се очекува учениците да ги меморираат.

ЕВАЛВАТИВНИ АКТИВНОСТИ

При посета на локалитетот учениците се поттикнуваат да ги презентираат научените факти за градот, да ги препознаат објектите кои биле презентирани во училиницата, а наставникот поттикнува дискусија на тема; *Што може да се заклучи за начинот на живој кој се одвивал во Трагош? Колку се зачувани и како се заштитени археолошките пронајдоци?* и слично.

ОРГАНИЗАЦИЈА НА НАСТАВАТА:

Оптимална распределба на предвидените 12 часа за оваа тема би била: по еден час за секој од четирите археолошки локалитети од античкиот период и еден час за запознавање со основните видови натписи да се реализира во училишница (со илустративен материјал), а останатите при посета на локалитети или музеи. Два часа да се посветат на евалвација на постигањата на учениците. За посета на археолошки локалитети може да се искористат и вообичаените екскурзии кои се организираат во училиштата. Особено поучно би било да се посети некој завод за заштита на споменици (конзерваторска лабораторија) или да се повика археолог или конзерватор на часот кој би ги запознал учениците со некои од начините на заштита на откриените објекти.

6.1. Оваа содржина е погодна за активности како што е изработка на постери, организирање изложби, ученички проекти и сл. Учениците од класот може да се организираат во четири групи и секоја од групите да истражува, да работи и да презентира информации (факти, фотографии, цртежи и сл.) за еден од локалитетите. Исто така, може да се организира натпревар на кој учениците ќе учествуваат со свои творби (цртежи, мозаици, литературни творби) инспирирани од посетата или презентацијата на елементите од археолошките локалитети.

И за оваа содржина е најпрепорачливо да вклучи посета на некој локалитет, музеј или лапидариум во кој учениците ќе можат да видат локални натписи. Притоа, треба да се поттикнат да дискутираат за формата, јазикот, зачуваноста, староста на натписот. Доколку тоа е сосема невозможно, тогаш наставникот треба на учениците да им обезбеди на поголем број слајдови или фотографии со различни натписи.

СЛЕДЕЊЕ И ОЦЕНУВАЊЕ НА ПОСТИГАЊАТА

НА УЧЕНИЦИТЕ

Се очекува ученикот да ги знае основните факти за секој од застапените локалитети – местополжба, време на основање, основач, главни фази во развојот и најважни објекти на локалитетот.

Ученикот треба да го согледа значењето на натписите како историски извори, а од него се очекува да ги разликува основните видови натписи.

При оценувањето треба да се земе предвид и активнос-та на ученикот во дискусиите и презентациите.

Литература:

а) за наставникот

Микулчиќ И. *Анџички трагови во Македонија*. МАНУ, Скопје, 1999.

Docendo discimus. Развој и имплементација на мастер студији по дидактика на класичните јазици. Скопје, 2008. (стр. 171-195)

б) за учениците

<http://www.capitolium.org>

<http://intranet.dalton.org/groups/rome>

Џејмс, С., *Стари Рим*. Књига Комерц, Београд, 2006. (стр. 24-27; 36-39)

в) за наставникот и за учениците

Димовска В., Чешларов М., Бузалковска-Алексова М., Џукеска Е. *Liber Latinus I*. Алби, Скопје, 2002. (стр. 19; 172-174)

<http://www.wikipedia.org/wiki/scupi>

<http://www.wikipedia.org/wiki/stobi>

http://www.wikipedia.org/wiki/Heraclea_Lyncestis

<http://www.wikipedia.org/wiki/Lychnidos>

Прилози:

Прилог 1 – Наставни ливчиња за Пример 1 – *Латинизми, трцизми, интернационализми*

Прилог 2 - Димовска В., „Латинизмите во јазикот на медиумите во Македонија“ во: *Антиката и европската наука и култура* - Зборник на трудови од научен собир одржан 2006 г. во Скопје (во печат)

Прилог 3 - Компакт-диск *Docendo discimus. Развој и имплементација на мастер студији по дидактика на класичните јазици*. Скопје, 2008.

